

10. הריבוי "עולמים"/"עולמות"

שמעון שרביט עמד על שני הריבויים של עולם כלשון התנאים: עולמים/עולמות. הוא קבע שקיימת התניה תחבירית-סמנטית ביניהם, ובצירוף של כמת (מספר) עם ריבוי של עולם יבוא ריבוי זה בצורת עולמות. וזה לשונו: "כמת מדויק (שם מספר) + 'עולמות': 'שלוש מאות ועשרה עולמות' (עוקצין ג, יב); 'שלוש כריתות בשלוש עולמות' (ספרי במדבר קיב, עמ' 121)".¹⁶⁴ כנגד זאת: "בשאר המקרים¹⁶⁵ 'עולמים'". שתי צורות הרבים כלשון חכמים, המובדלות בהתניה תחבירית (עם הכמת – עולמות, וללא הכמת – עולמים) יוחדו לדעתו לשני המובנים של עולם. בצורה עולמים ממשיך הריבוי המקראי במשמע 'נצחיות', ובאשר למוכח החדש, העיר על לשון התנאים ש"היא השתמשה ביחיד 'עולם' להוראת 'תבל ומלואה', וייחודה לכך את הריבוי 'עולמות'".

בציינו קיום שתי היקריות של עולמות כלשון התנאים¹⁶⁶ מנה שרביט גם את משנת סוף עוקצין: "אמ' ר' יהושע בן לוי: עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות, שנ' (מש' ח, כא): להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא".

בית שני ב"שמעון הצדיק", ירצה להביא אמרה יפה משמו, וכאן היא נאמרת בתכנית סגנונית המיוחסת אף לרבן שמעון בן גמליאל.

161. זוהי הגרסה המקורית. ברוב עדי הנוסח נוסף: "חמדה". ראה שרביט, אבות, עמ' 137.
162. כלשון המקרא נחוצות שתי לשונות כדי להקיף את העולם כולו בפנייה ישירה: "האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי" (דב' לב, א); "שמעו שמים והאזינו ארץ" (יש' א, ב). הנה המובאה המצוטטת בגוף הטקסט, בהקשרה: "כך א' הקב"ה לעולמו: עולמי עולמי, הלוי תהא מעלה חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן לפני בשעה הזאת" (בראשית רבה ט, עמ' 69).

163. תוספתא, סוטה ו, ה (עמ' 184); ז (עמ' 187). הביטוי רווח גם במכילתות ובספרי דברים.

164. שרביט, ריבוי, עמ' 359.

165. כלומר, ללא כמת.

166. שרביט, ריבוי, עמ' 359.

למעשה, זו הוספה למשנה,¹⁶⁷ כנראה על פי סנהדרין ק ע"א,¹⁶⁸ ואין היא נמנית על חטיבות לשון התנאים, ובפרט שר' יהושע בן לוי הוא אמורא הנמנה על הסיעה השנייה של הדור הראשון.

בספרי במדבר מופיע הריבוי "שלוש עולמות" על העולם הזה והעולם הבא, ובלשון תמיהה: וכי יש על ידם עולם שלישי?¹⁶⁹ לפי סיווגנו, המונחים "עולם הזה" ו"עולם הבא" אינם מוסכים על עולם של תבל ומלוואה אלא על תקופת-על, עידנים *aiwvov*. אף בהם חל ריבוי באופן ברור, כבעולמות הנבראים, לעומת עולם של נצחיות שבו הריבוי (עולמים) מציין חיזוק והדגשה ולא ריבוי פשוט.

הצורה עולמות בולטת בלשון האמוראים בהקשרי ריבוי פשוט, בין עם כמת (=מספר) בין בלעדיו. הנה כמה היקריות של עולמות שקודמת להן מילת כימות:

ביום ששני עולמות נושקין [זה את זה] (ירושלמי, יבמות טו, ב איד ע"ד; עמ' 1897.¹⁷⁰)

ר' יוחנן פתח: "אחור וק' צר' ותש' עלי כפ'". א' ר' יוח': אם זכה אדם הוא אוכל שני עולמות: "אחור וק' צר'", ואם לאו, הוא בא ליתן דין וחשבון: "ותשת עלי כפ'" (בראשית רבה ח, עמ' 54).¹⁷¹

ר' סימ' א': אם בא יצרך להסחיקך, שמחיהו בדברי תורה – "יצר סמוך" (יש'

167. ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 979: "ואינו משנה" (וטרם מצאתי את הירושלמי שציין שם); הנ"ל, מבואות אמוראים, עמ' 300; מרגליות, מרגליות הים, עמ' 167.

168. "דאמרי במערבא משמיה דרבא בר מרי: עתיד הקדוש ברוך הוא ליתן לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות, שנאמר (מש' ח, כא): להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. 'יש' בגימטריא, תלת מאה ועשרה הוי". בכ"י יד הרב הרצוג: "דאמרי במערבא משמ' דרבא בר מרי דאמ' ראבא בר מארי אריב"ל עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות שני' להנחיל אוהבי יש, יש בגימטריא תלת מאה ועשרה האוי", וכך (משמו של ר' יהושע בן לוי, וכן "להנחיל" במקום "ליתן") גם במדרש הגדול ובקטע גניזה מאוחר (ראה סכתו, תימני, עמ' 323). ייתכן שהגרסה בסנהדרין שם היא המקורית, וכפי שטען סכתו ("מאמר זה נוסף למשנה סוף עוקצין בשם ריב"ל, ומכאן כי גירסת ת היא הנכונה" עמ' 324), אבל יותר נראה שהגרסנים המאוחרים תיאמו את סגנון כבלי סנהדרין עם ההוספה שבסוף עוקצין (וראה פרידמן, עתיקתא, עמ' 87–88, 196–199 ומה שצוין שם; עמית, כתבי יד, עמ' סו, דוגמה 5).

169. "הכרת תכרת" – הכרת' בעולם הזה, 'תכרת' בעולם הבא, דב' ר' עקיבה. א' לו [ר'] ישמעאל: לפי שהוא או' 'תכרת הנפש ההיא', שומע אני בשלוש כריתות בשלוש עולמות? מה ת"ל 'הכרת תכרת'? דיברה תורה לשון בני אדם" (ספרי במדבר קיב, עמ' 121).

170. למבואה בשלמותה ראה להלן עמ' 72.

171. = ויקרא רבה יד, עמ' רצה, ועיין שינויי הגרסאות ("נוחל", "עולמים") שם ובמהדורת מיליקובסקי ושלטר, ולהלן הערה 182.

כו, ג). ואם עשיתה כן, מעלה אני עלי' כאילו בראתה שני עולמות. "תיצור שלום" אין כת' כאן, אלא: "שלום שלום"¹⁷² (בראשית רבה כב, עמ' 212). אמ' רבי יודן בר שלום: "ביצחק" – במקצת יצחק. ר' הונא אמ': בי"ת תרי – בן שהוא עתיד לנחול שני עולמות: העולם הזה והעולם הבא (ירושלמי, נדרים ג, ח ולח ע"א; עמ' 1027).

ר' אבהו בשם ר' יוחנן: בשתי אותיות נבראו שתי עולמות – העולם הזה והעולם הבא [אחד בה"א ואחד ביו"ד]. מה טע'? כי ביה י"י צור עולמים (ירושלמי, חגיגה ב, א [עז ע"ג, עמ' 786] = בבלי, מנחות כט ע"ב¹⁷³).¹⁷⁴

עולמים של נצחיות שבכתוב נדרש כאן על עולמות שיש להם כימות. ויש שהמדרש מגלה מעין הצורה עולמות במקרא הנדרש:

ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים¹⁷⁵ – העולם הזה והעולם הבא, שני: עלמות (שה"ש א, ג), קרי ביה: עולמות (עבודה זרה לה ע"ב, כ"י בית המדרש לרבנים 15).

רב זביד אמר: זוכה ונוחל שני עולמות – העולם הזה והעולם הבא. "אשריך" (תה' קכג, ב) – בעולם הזה, "וטוב לך" – לעולם הבא (חולין מד ע"ב ומקבילות).

ר' שמואל בר רב יצחק מתני לה בשם ר' שמעון בן אלעזר: שבעה הכלים שאמ' קהלת, כנגד ז' עולמות שאדם רואה.¹⁷⁶ בן שנה דומה למלך נתון באיסקיפסטי והכל מחביקין אותו ומנשקין אותו; בן שנים ושלוש דומה לחזיר – פושט ידיו בכיבין ובצואה; בן י' שנים קופץ כגדי; בן כ' כסוס נוחים¹⁷⁷ משפר גרמיה בעי אתתא. נשא אשה – הרי הוא כחמור; הוליד בנים – מעיז פניו ככלב להביא להם מזונות; הזקין – הרי הוא כקוף. הדה דתימר בעמי הארץ, אבל בכני תורה ראה מה כתו': "והמלך דוד זקן בא" (מל"א א, א), אע"פ שהוא זקן, הוא מלך (קהלת רבה א).¹⁷⁸

172. "יצר סמוך תצר שלום שלום כי בך בטוח", יש' כו, ג.

173. "שני עולמות".

174. וראה בראשית רבה יב, עמ' 108–109.

175. בכ"י פריז: "עולמות", וכן בכ"י מינכן ובנדרפס: "עולמו".

176. דלמן (עמ' 125) תרגם: "sieben Lebensalter".

177. לפנינו: "נהים".

178. בספר חיבוט הקבר שהוצמד למסכת שמחות (פרק א הלכה ג) נאמר: "לסוף הגיע זמנו לצאת. בא אותו המלאך, אומר לו: כבר הגיע זמנך לצאת לעולם, והוא אומר לו: למה אתה רוצה להוציאני? אומר לו המלאך: בני, דע שעל כרחך תולד ותצא לאויר העולם. מיד מכהו ומכבה לו הנר ומוציאו בעל כרחו, ושכח כל מה שראה ומוציאו לעולם, והוא בוכה. ולמה תינוק בוכה? על עולם שיצא ממנו. מאותה שעה מתחלפין עליו שבעה עולמות: עולם ראשון דומה למלך,

ובליליא מאי עביד? איבעית אימא: מעין יבבא, ואיבעית אימא: רוכב על כרוב קל שלו ושט בשמונה עשר אלף עולמות, שנאמר: "רכב אל ריבתיים אלפי שנאן" (תה' סח, יח) – אל תקרי: שנאן, אלא: שאינן¹⁷⁹ (עבודה זרה ג ע"ב).

ומצאנו את הצורה עולמות גם בלא ציון כמות:

א' ר' אבהו: מיכן שהיה הק' בורא עולמות ומחריבן, בורא עולמות ומחריבן, עד שברא את אילו; דין הניין לי, יתהון לא הניין לי (בראשית רבה ג, עמ' 23). ר' יהושע דסכנין בש' ר' לוי: התחיל¹⁸⁰ דילטוריא על בוראו. אמ': מאילן הזה אכל וברא את העולם, ואמ' לכם: "לא תאכלו ממנו" (בר' ג, ג), שלא תבראו עולמות אחרים (בראשית רבה יט, עמ' 172).

ר' יהודה אמ' ר' סימון: אמ' לה, כל מה שנברא אחר חכירו שליט בחכירו [...] אתם נבראתם אחר הכל לשלוט בכל, קדמו ואכלו עד שלא יברא עולמות אחרים והן שולטין.¹⁸¹ הדה היא: "ותרא האשה כי טוב" (בר' ג, ו) – ראת דבריו שלנחש (בראשית רבה יט, עמ' 173).

לא מצאנו עולמות כריבוי עולם במשמע 'נצח'. אמנם, כמה עדי נוסח של הבבלי נוקטים עולמים ולא עולמות כריבוי עולם במשמע 'עידן', 'עולם הנברא', אולם כנגדם גורסים עדי נוסח אחרים ומקבילות בספרות ארץ ישראל עולמות.¹⁸²

שהכל שואלין בשמו ומתאוין לראותו ומחבקים ונושקים אותו מפני שהוא בן שנה; עולם שני דומה לחזיר שהוא שוגש באשפתות, כך שוגש בצואה כשהוא קטן בן שנתים; עולם שלישי דומה לגדי שהוא מרקד במרעה, כך התינוק מרקד לכאן ולכאן שהוא בן חמש; עולם רביעי דומה לסוס שהוא מהלך בסרטיא. ואימתי? כשהגיע על פרקו כשהוא בן שמונה עשרה שנה, כשם שהסוס רץ ומשתבח, כך הוא משתבח בכחרותו; עולם חמישי דומה לחמור שמניחין עליו אוכף, כך מניחין לו אוכפו עליו ונותנין לו אשה ויש לו בנים והולך וחוזר לכאן ולכאן, ומביא מזון לבניו. עד מתי? עד ארבעים שנה, והויין לו בנים; עולם ששי דומה לכלב שהוא חצוף לכאן ולכאן, נוטל מזה ונותן לזה, גוזל מזה ואוכל וגונב מזה ואינו מתבייש; עולם שביעי דומה לקוף: ישתנה דמותו, ועל כל שואל, וכל בני ביתו מקללים אותו, ואפילו התנוקות משחקין בו, ואפילו צפור דרור מגעתו משגתו.

179. רש"י: "אלא שאינן – ב' אלפים חסירין מריבותים".

180. הנחש.

181. במהדורת תיאודור ואלבק ועוד, נוסף: "בכם".

182. "כנגד דוד אביו שדר בחמשה עולמים" (ברכות י ע"א: כ"י אוקספורד Opp. Add. fol. 23; "כ"י פירנצה II 7-9; דפוס שונצינו). ואילו בכ"י מינכן: "כנגד דוד אביו שדר בחמשה עולמות". "שנוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא" (ברכות טז ע"ב: כ"י אוקספורד וכ"י פירנצה הנ"ל; דפוס שונצינו). ואילו בכ"י מינכן: "ולא עוד אלא שנוחל שני עולמות". השוה ברכות נא ע"א; קידושין עא ע"א; עבודה זרה לה ע"ב; חולין מד ע"ב. במקור הארץ-ישראלי של מימרה זו, גרסת עולמות קבועה יותר (ראה לעיל הערה 171). "אילו שני עולמים שברא הקב"ה אחד

להבחנה הקיימת בצורת הריבוי בלשון חכמים כדי להבדיל בין שתי ההוראות ניתן להשוות את פעולת המנקדים הסורים שקבעו הפרש של ניקוד כהבחנה בין שני המובנים של **עלם** כנסמך: **עַלִּם** במשמע 'נצח', ו**עֲלָם** במשמע 'קוסמוס'.¹⁸³

בה"י ואחד ביו"ד" (מנחות כט ע"ב, כ"י וטיקן 118), אבל ברוב עדי הנוסח שם: "שני עולמות", והשווה עבודה זרה ג ע"ב: "אלף עולמות שכרא".

183. פיין סמית, אוצר, עמ' 2899–2900. חוקרי הסורית אף ביקשו לקבוע כלל שלפיו הצורה הבלתי מיודעת מוסבת על המשמע 'נצח', והצורה המיודעת או בעלת הכינויים החבורים מוסבת על המשמע 'תבל'. ראה נלדקה, מנדעית, עמ' 303; הנ"ל אצל קומון, עמ' 258 הערה 80 (ראה להלן הערה 273); ברוקלמן, מילון, עמ' 527.

